

DOI: 10.33663/0869-2491-2021-32-58-64

УДК 340.1; 340.11

С. В. БОБРОВНИК,
доктор юридичних наук, професор*
ORCID 0000-0002-9225-88-71

ПРАВОВИЙ КОМПРОМІС В АСПЕКТІ ПРОЦЕСІВ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

Визначається соціальна природа конфлікту і компромісу у праві. З'ясовано шляхи соціалізації цих категорій у сучасному суспільстві. Обґрунтовано шляхи підвищення соціальної ефективності правокompromісних засобів.

Ключові слова: правовий конфлікт, правовий компроміс, соціалізація, угода, суспільство, право.

Бобровник С. В. Правовой компромисс в аспекте процессов социализации

Определяется социальная природа конфликта и компромисса в праве. Выяснены пути социализации этих категорий в современном обществе. Обоснованы пути повышения социальной эффективности правокompromиссных средств.

Ключевые слова: правовой конфликт, правовой компромисс, социализация, соглашение, общество, право.

Bobrovnyk Svetlana. Legal Compromise in Aspect Socialization Processes

The social nature of conflict and compromise in law is determined. The ways of socialization of these categories in modern society are clarified. Ways to increase the social efficiency of compromise remedies are substantiated.

Key words: legal conflict, legal compromise, socialization, agreement, society, law.

Характеристика суспільства як організованої та упорядкованої взаємодії різноманітних суб'єктів підкреслює справедливості висновку про першочергове значення антропологічних чинників для аналізу організації і подальшого вдосконалення соціальної системи. Серцевиною цих чинників є виокремлення природи людини як соціального суб'єкта у багатоманітних виявах, вимірах, характеристиках. Одним із них є соціальний інтерес на різноманітних рівнях – індивідуальному, груповому, суспільному. Саме різноманіття соціальних інтересів призводить до виникнення суперечностей, конфліктів та зумовлює боротьбу між соціальними суб'єктами за власні життєво важливі потреби. Однак у природі суспільства як соціального організму кориниться вимога до людини знаходити шляхи і засоби подолання суперечностей, що виникають. Тому узгодженість та несуперечливість відносин людини з людиною є запорукою їх дієвості та ефективності, умовою розвитку та вдосконалення самого суспільства¹.

Важливого значення для сучасного суспільства набирає процес соціалізації, пов'язаний з розвитком соціальної природи індивіда чи соціальної групи. У сучасній соціологічній літературі соціалізацію розуміють як складний, три-валій процес включення індивіда до системи соціальних зв'язків і відносин, його активної взаємодії з оточенням, унаслідок якої він засвоює зразки поведінки, соціальні норми та цінності, необхідні для його успішної життєдіяльності у цьому суспільстві². Однак основним напрямом соціалізації в межах

*Bobrovnyk Svetlana. Doctor of Juridical Sciences, Full Professor

© С. В. Бобровник, 2021

соціології є особа як основний елемент суспільства. Однак з огляду на те, що соціалізація особи визначається характером самого суспільства, його характеристиками та потребами, ми можемо стверджувати, що процес соціалізації притаманний не лише особистісній, а й іншим сферам життєдіяльності суспільства. Хоча і не будемо заперечувати, що антропологізація суспільних відносин ставить на перший план саме соціологізацію особи як основного елементу соціальної комунікації.

Зі змінами в соціумі трансформуються критерії та норми життєдіяльності людини, а також умови її творчої самореалізації³. У зв'язку з цим значної актуальності набуває дослідження особливостей процесу соціалізації суспільної взаємодії, чинників, умов та розбіжностей, що супроводжують соціалізацію. Оскільки процес соціалізації пов'язаний із системою інформаційних обмінів між членами суспільства, необхідністю відображення та закріплення різноманітних суспільних інтересів, важливістю знаходження соціального компромісу, справедливо буде стверджувати, що соціалізація охоплює соціально-політичну комунікацію, у забезпеченні якої важлива роль належить праву. Дослідження правового аспекту соціалізації є теоретичною основою підвищення соціальної ролі права, ефективності регулятивної його дії та забезпечення суспільного порядку.

Правова складова соціалізації визначається процесом включення індивіда в систему правовідносин у результаті засвоєння та сприйняття основ правової культури суспільства⁴. Особливістю правової соціалізації є двосторонній процес взаємодії індивіда та суспільства, в якому обидві сторони є активними, адже індивід не позбавляється правової активності, його поведінка співвідноситься з внутрішніми умовами, що складаються в результаті всього процесу правової соціалізації⁵.

З огляду на природу та ефект правової соціалізації її можна визначити як структурний елемент системи соціальної дії права, а стосовно її першої стадії – соціально-правового впливу на внутрішній, мотиваційний рівень індивідів⁶. Система пізнавальних цінностей, як стверджує І. Жаровська, виступає безпосередньо детермінантою соціалізації суб'єкта діяльності, засвоєння загально-визнаних і стандартних норм і правил тієї діяльності, в яких узагальнюється і конкретизується історичний досвід і практика соціального середовища⁷.

Важливого значення в процесі правової соціалізації має обізнаність суб'єкта соціальної комунікації з правовими цінностями. Основними серед них є права та свободи, а також юридичний обов'язки, що забезпечують соціально-правову комунікацію. Ці цінності мають інформаційно-регулятивний характер та підвищують якість соціальної взаємодії. Однак у разі виникнення конфлікту в результаті порушення такої взаємодії основного значення набувають засоби досягнення соціального та правового компромісу, призначенням якого є поновлення соціальної комунікації, підвищення її якісного рівня і як наслідок забезпечення правової соціалізації.

На нашу думку, важливими аспектами соціалізації компромісу є його характеристика як засобу комунікації, особливостей прояву в межах соціальних інститутів різного рівня та обґрунтування шляхів підвищення ефективності соціальних функцій правового компромісу та засобу соціалізації особи у сфері права.

Для усвідомлення правового компромісу необхідно здійснити аналіз генези та сутності більш загальної категорії по відношенню до правової – «соціальний компроміс» (далі – компроміс). Компроміс на категоріальному рівні

можливо розглядати у межах трьох напрямів дослідження, пов'язаного з його співвідношенням з категорією «конфлікт». Йдеться про органічно-структурний, конфліктно-радикальний та антропологічно-комунікативний напрями⁸. Перший напрям дослідження відображає суспільство та форми його організації як узгоджено функціонуючі системи. Тут домінує категорія «компроміс» над категорією «конфлікт». Другий напрям дослідження характеризується тим, що категорія «компроміс» розглядається як особливе виявлення категорії «конфлікт», остання є домінуючою у сфері суспільних відносин. Щодо третього напрямку дослідження, то проблема компромісу і конфлікту у межах цієї концепції розглядається на рівні взаємозв'язків між людьми, будь-то макрозв'язки (держава) чи мікрозв'язки (група осіб). При цьому компроміс і конфлікт досліджуються як рівнозначні взаємодіючі категорії суспільного життя.

Компроміс (від лат. *compromissum*) є угодою, що досягається на засадах взаємних поступок⁹. Уперше термін «компроміс» запровадив у наукові дослідження О.Конт, який вважав, що без досягнення компромісу в суспільстві немає можливостей для його розвитку, оскільки суспільні відносини, знаходячись як у статичності, так і у динаміці, потребують узгодженості для нормальної їх реалізації. Така узгодженість, а іншими словами консенсус, побудована на принципах взаємодії різноманітних типів та рівнів, гармонії частин та цілого і спрямована на забезпечення інтересів учасників суспільних відносин. У сучасних дослідників така інтерпретація компромісу майже не викликає заперечень¹⁰.

Підтримуємо позицію тих сучасних дослідників категорії «компроміс», які не уявляють можливості формування демократичної правової держави та функціонування цивілізованого суспільства без застосування компромісних засобів. На їх думку, компромісна форма взаємодії є вихідною засадою суспільного життя і навіть за умови відсутності влади вона здатна виступати одним із основних джерел підтримання громадського порядку. Отже, компроміс є атрибутом суспільства тільки в силу того, що воно існує. У сутність компромісу закладені демократичні методи, які допомагають досягти згоди в суспільстві та встановити режим розумної безконфліктності й порядку¹¹.

Враховуючи наведений вище аналіз категорії «компроміс» як засобу правової соціалізації спробуємо обґрунтувати основні її ознаки та запропонувати визначення.

Основні ознаки категорії «компроміс» як соціального явища визначається такими положеннями:

- передбачає наявність згоди учасників суспільних відносин щодо встановлення компромісної угоди;
- слугує остаточним засобом вирішення конфлікту за допомогою застосування взаємних поступок і має спрямованість на досягнення взаємовигідних результатів, суспільної згоди, загальної мети тощо;
- базується на ціннісно-орієнтаційній сфері буття суб'єктів, має форму суспільної згоди, договору, що реалізується за допомогою сукупності засобів, спираючись на принципи моралі та моральності;
- виступає однією з визначальних засад функціонування демократичного режиму;
- є невід'ємною умовою будь-якої двосторонньої угоди у державах з демократичним режимом.

З урахуванням згаданих ознак можна зазначити, що *компроміс* – це встановлений у формі суспільної згоди та заснований на взаємопоступках засіб

остаточного вирішення конфлікту, що має ціннісно-орієнтаційний характер і є засадою формування демократичного режиму в суспільстві.

Основою для визначення ознак категорії «правовий компроміс» є його функціональна спрямованість та інструментальна значущість в упорядкуванні соціальних конфліктів.

Слід підкреслити, що стан правового компромісу, поряд із наявністю широкого спектра варіантів процедурного оформлення порядку його досягнення, є ознакою демократичності режиму. Актуальність питань правового забезпечення досягнення компромісу особливо загострюється з урахуванням негативних тенденцій, притаманних сучасному законодавству: це, зокрема, автономізація галузей національного законодавства, що виявляється як у доктринальних проблемах розуміння однорідних правових феноменів, що знайшли застосування у різних галузях права, формуванні альтернативних категоріальних рядів, так і у проблемах сфери правозастосування, що відрізняється неоднорідністю.

Правовий компроміс є родовою юридичною категорією, що об'єднує усі правові форми згоди. Досягнення правового компромісу відбувається шляхом формування та прийняття рішень, узгодження позицій, умов, побажань учасників правових відносин. Як наслідок, змістом правового компромісу є узгоджена воля рівноправних, праводієздатних учасників правовідносин. Правовий компроміс виступає як основна умова правомірності досягнутих домовленостей. І навпаки, головною нормовстановленою ознакою домовленостей сторін є саме компроміс сторін.

Правовий компроміс зумовлює юридичні наслідки, адже результатом узгодження воль сторін є покладення на них обов'язків щодо реалізації взаємної волі. Більше того, порушення правового компромісу є підставою для юридичної відповідальності учасників відносин. Правовий компроміс внаслідок свого опосередкування правовими нормами отримує атрибут обов'язковості та забезпеченості примусовими заходами.

Серед характерних ознак, які притаманні саме правовому компромісу, варто виокремити такі:

- правовий компроміс опосередковується правовою формою (нормами права, правовими принципами, правовими процедурами тощо);
- правовий компроміс тягне юридичні наслідки для учасників суспільних відносин, у тому числі й у вигляді застосування до них заходів примусу для забезпечення його реалізації;
- правовий компроміс є однією з визначальних засад функціонування демократичного режиму, адже він є основою легітимації влади;
- правовий компроміс є ефективним засобом упорядкування правових конфліктів;
- правовий компроміс є невід'ємною умовою будь-якої двосторонньої угоди у державах з демократичним ладом.

З урахуванням наведеного можна зазначити, що *правовий компроміс* – це опосередкований правовими нормами ціннісно-орієнтований засіб упорядкування конфлікту (в тому числі й правового), який заснований на взаємопоступках учасників суспільних відносин, метою та результатом функціонування якого є стан суспільної згоди і закріплення демократичних цінностей у суспільстві.

Таким чином, правовий компроміс є засобом забезпечення процесу соціалізації, що зумовлює розв'язання проблем, що виникають у процесі соціальної комунікації правовими засобами.

Характерним для соціальної дії права є відображення його буття на різних рівнях соціальної взаємодії, починаючи від окремої особистості, суспільних груп, суспільства загалом. Не є винятком і правовий компроміс.

Соціальні інститути створюють об'єктивну реальність для людини, тобто є її соціальним світом, у якому встановлюється відповідний соціальний порядок. При цьому соціальні інститути є одночасно суб'єктивною і об'єктивною реальністю. З огляду на це компромісність у поведінці суб'єктів виявляється по-різному залежно від рівня соціального інституту. У соціальних інститутах простого рівня (міжособистісного, внутрішньогрупового) конфліктність і компромісність поведінки суб'єктів залежить, як правило, від суб'єктивних чинників, на які впливає об'єктивна реальність шляхом функціонування у єдиному просторі інших соціальних інститутів. Своєю чергою в соціальних інститутах складного рівня (міжгрупового і державного, світової системи) компромісність обов'язково «прив'язана» до порядку, об'єктивно встановленого у таких інститутах.

Щодо функціонування компромісів у межах основних соціальних інститутів, то можна зазначити таке.

Компроміси на *міжособистісному рівні* безперервно супроводжують людину протягом усього її життя, з моменту вступу в будь-яку взаємодію з іншими суб'єктами. Найбільш яскраво компроміс на міжособистісному рівні виявляється у межах родинних, дружніх та інших відносин. Специфікою компромісів на міжособистісному рівні є наявність соціального зв'язку *між двома особами*, який спрямований на задоволення приватних інтересів, що не стосуються публічної сфери. Отже, компроміси на міжособистісному рівні мають *приватний характер і не стосуються публічних інтересів*.

Своєю чергою, груповий рівень компромісу характеризується наявністю соціального зв'язку *між трьома і більше особами і має приватно-публічний характер*. При цьому груповий рівень організації суспільства не володіє суверенітетом.

Виходячи з наведеного необхідно з'ясувати, які ознаки відрізняють компроміс на груповому і державному рівнях організації життєдіяльності соціуму. На нашу думку, до *основних ознак*, що відрізняють компроміс на державному рівні від конфлікту і компромісу на груповому рівні належать такі: здійснення публічної влади, яка відокремлена від суспільства за допомогою спеціального апарату; виникнення компромісу у соціально неоднорідному середовищі; наявність двостороннього зв'язку між суб'єктами компромісу та суверенною організацією суспільства, на території якої вони функціонують.

Таким чином, компроміси завжди виникають між двома суб'єктами і здійснюються у відповідній взаємодії. При цьому компроміси на державному рівні, окрім взаємозв'язку між його суб'єктами, обов'язково характеризуються постійним зв'язком із суспільством через функціонування правових приписів, що закріплені у відповідних джерелах права.

Таким чином, варто наголосити на тому, що правовий компроміс є соціально важливою категорією, що забезпечує ефективність суспільних відносин, а також правотворчої та правореалізаційної практики. Ефективний правовий компроміс покликаний упорядкувати негативний вплив конфліктогенності у сфері суспільних відносин¹². Такий компроміс є важливим аспектом соціалізації та можливий лише у правовій, соціальній державі з високим рівнем політичної культури суб'єктів правотворчості та прогресивним розвитком.

1. Бобровник С. В. Компроміс і конфлікт у праві: теоретико-методологічне дослідження: автор. дис. докт. юрид. наук. Київ, 2013. 40 с. С. 1. 2. Загальна соціологія: навч. посібн. Київ: Професіонал, 2004. 592 с. С. 38. 3. Медведєва В. Особливості процесу соціалізації в умовах інформаційного суспільства. *Наукові праці Наукової бібліотеки України В.І. Вернадського*: зб. наук. праць. Київ, 2016. Вип. 43. С. 584–595. С. 586. 4. Соціологія права: учеб. пос. / В. М. Сырых, В. В. Глазверин, Ю. И. Гревцов. Москва: Юрид. дом «Юстицинформ», 2001. 480 с. С. 216. 5. Швачка В. Ю. Правова соціологізація особи в сучасних умовах: автореф. канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2008. 20 с. С. 16. 6. Тарабукін О. Ю. Правова соціалізація як форма соціального впливу права. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 1. С. 64–66. С. 65. 7. Жаровська І. Правова соціалізація на сучасному етапі розвитку правової науки. *Вісник національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2016. № 855. С. 193–198. С. 195. 8. Кинлех Г. К. Социологическая теория: ее развитие и главные парадигмы. *Современные тенденции в зарубежных социологических исследованиях: проблемы обоснования и интеграции*. Москва: Изд-во ИНИОН АН СССР, 1984. С. 47–50. С. 47. 9. Новий словник української мови: У 3-х томах. Київ: Аконті, 2008. Т. 1. 926 с. С. 875. 10. Труєвцева С. С. Трактовка консенсуса у О. Конта. *Социологические исследования*. 1994. № 11. С. 139–141. С. 139. 11. Новікова М. До питання правокompromісної теорії гармонізації суспільних відносин. *Право України*. 2006. № 1. С. 29–32. С. 12. 12. Право і прогрес: запити громадянського суспільства: монографія. Київ: Наукова думка, 2020. 367 с. С. 193.

References

1. Bobrovnyk S. V. Kompromis i konflikt u pravi: teoretyko-metodolohichne doslidzhennia: avtor. dys. dokt. yuryd. nauk. Kyiv, 2013. 40 s. S. 1. [ukr]. 2. Zahalna sotsiolohiia: navch. posibn. Kyiv: Profesional, 2004. 592 s. S. 38. [ukr]. 3. Medvedieva V. Osoblyvosti protsesu sotsializatsii v umovakh informatsiinoho suspilstva. *Naukovi pratsi Naukovoї biblioteki Ukrainy V.I. Vernadskoho*: zb. nauk. prats. Kyiv, 2016. Vyp. 43. S. 584–595. S. 586. [ukr]. 4. Sotsyolohyia prava: ucheb. pos. / V. M. Syrykh, V. V. Hlazveryn, Yu. Y. Hrevtsov. Moskva: Yuryd. dom «Iustytynform», 2001. 480 s. S. 216. [ukr]. 5. Shvachka V. Yu. Pravova sotsiolohizatsiia osoby v suchasnykh umovakh: avtoref. kand.. yuryd. nauk: 12.00.01. Kyiv, 2008. 20 s. S. 16. [ukr]. 6. Tarabukin O. Yu. Pravova sotsializatsiia yak forma sotsialnoho vplyvu prava. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. 2013. № 1. S. 64–66. S. 65. [ukr]. 7. Zharovska I. Pravova sotsializatsiia na suchasnomu etapi rozvytku pravovoi nauky. *Visnyk natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnikha»*. Yurydychni nauky. 2016. № 855. S. 193–198. S. 195. [ukr]. 8. Kinlokh H. K. Sotsyolohycheskaia teoryia: ee razvytye i glavnye paradihmy. *Sovremennye tendentsii v zarubezhnykh sotsyolohycheskykh issledovaniakh: problemy obosnovaniya y yntehratsyy*. Moskva: Izd-vo INION AN SSSR, 1984. S. 47–50. S. 47. [ukr]. 9. Novyi slovnyk ukrainskoi movy: U 3-kh tomakh. Kyiv: Akonit, 2008. T. 1. 926 s. S. 875. [ukr]. 10. Truetseva S. S. Traktovka konsensusa u O. Konta. *Sotsyolohycheskye yssledovaniya*. 1994. № 11. S. 139–141. S. 139. [ukr]. 11. Novikova M. Do pytannia pravokompromisnoi teorii harmonizatsii suspilnykh vidnosyn. *Pravo Ukrainy*. 2006. № 1. S. 29–32. S. 12. [ukr]. 12. Pravo i prohres: zapyty hromadianskoho suspilstva: monohrafiia. Kyiv: Naukova dumka, 2020. 367 s. S. 193. [ukr].

Bobrovnyk Svetlana. Legal Compromise in Aspect Socialization Processes

The process of socialization associated with the development of the social nature of an individual or social group is gaining importance for modern society.

The main direction of socialization within sociology is the person as the main element of society. However, given that the socialization of the individual is determined by the nature of society itself, its characteristics and needs, we can say that the process of socialization is inherent not only personal but also other spheres of society. Although we will not deny

that the anthropologization of social relations brings to the fore the sociologization of the individual as the main element of social communication.

In this regard, the study of the peculiarities of the process of socialization of social interaction, factors, conditions and differences that accompany socialization is becoming increasingly important. Since the process of socialization is associated with a system of information exchange between members of society, the need to reflect and consolidate various social interests, the importance of finding social compromise, it is fair to say that socialization encompasses socio-political communication, in which law plays an important role. The study of the legal aspect of socialization is the theoretical basis for increasing the social role of law, the effectiveness of its regulatory action and ensuring public order.

In our opinion, important aspects of socialization of compromise are its characteristics as a means of communication, features of manifestation within social institutions of different levels and substantiation of ways to increase the effectiveness of social functions of legal compromise and means of socialization in law.

Compromise at the categorical level can be considered within the three directions of research related to its relationship with the category of conflict. We are talking about organic-structural, conflict-radical and anthropological-communicative directions. The first direction of research reflects society and the forms of its organization as coherently functioning systems. Here the category of "compromise" dominates over the category of "conflict". The second direction of research is characterized by the fact that the category of "compromise" is considered as a special manifestation of the category of "conflict", the latter is dominant in the field of public relations. Regarding the third area of research, the problem of compromise and conflict within this concept is considered at the level of relationships between people, whether macro (state) or micro (group of people). At the same time, compromise and conflict are studied as equivalent interacting categories of public life.

A legal compromise has legal consequences, as the result of the agreement of the wills of the parties is the imposition on them of obligations to exercise mutual will. Moreover, the violation of a legal compromise is the basis for the legal liability of the parties. Legal compromise, due to its mediation by legal norms, acquires the attribute of binding and enforced measures.

Characteristic of the social action of law is the reflection of its existence at different levels of social interaction, ranging from the individual, social groups, society as a whole. A legal compromise is no exception.

Social institutions create an objective reality for a person, that is, it is his social world, in which the appropriate social order is established. At the same time, social institutions are both subjectively and objectively a reality. In view of this, compromise in the behavior of subjects is manifested differently depending on the level of social institution. In simple social institutions (interpersonal, intragroup), the conflict and compromise of the behavior of subjects usually depends on subjective factors that are influenced by objective reality by operating in a single space of other social institutions. In turn, in social institutions of a complex level (intergroup and state, world system) compromise is necessarily "tied" to the order objectively established in such institutions.

Thus, compromises always arise between two subjects and are carried out in the corresponding interaction. At the same time, compromises at the state level, in addition to the relationship between its subjects, are necessarily characterized by a constant connection with society through the functioning of legal requirements enshrined in the relevant sources of law.

Key words: legal conflict, legal compromise, socialization, agreement, society, law.